

ДО ІСТОРІЇ ЧЕСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ НА ВОЛИНІ

Перші поселенці чеського походження з'явилися в українських землях ще в XIII ст. — на півночі Галицького князівства, у XIV— XV ст. вони зміщуються на південь до Львова, а далі — аж до молдавських кордонів.

Чехи славилися хоробрістю, військовим умінням, тому не дивно, що чимало їх було й серед запорожців. Генеральний писар часів Івана Мазепи, гетьман війська запорізького в екзилі, відомий політичний діяч Пилип Орлик веде свій родовід із давнього чеського роду, гілки якого сягали* Чехії, Моравії і Шльонська.

Значна кількість чехів приїхала в Україну, в тому числі й на Волинь, у другій половині XIX століття. Зокрема, в 1864 році 17 сімейств із Богемії поселились у Лубенському повіті й утворили тут перше поселення Людгардівку. У Рівному була створена приватна компанія, яка займалася скуповуванням земель для вихідців із Чехії. Переселення їх на Волинь посилювалося після 1867 року, коли царський уряд гарантував їм свободу віросповідання, звільняв на п'ять років від сплати податків і поземельних зборів, військової служби. Російський уряд сподівався також використати чехів для послаблення в краї колонізації і католицизму. З цим було пов'язано постанову Комітету міністрів від 10 червня 1870 року «О водворении чехов на Волини», яка надавала колоністам великі пільги. Внаслідок цього лише за 1868—1870 роки сюди переселилося 921 сімейство, а в 1875 році на Волині їх налічувалося 2190. За даними 1884 року в губернії поселилося 19699 чехів. Найбільше у Луцькому повіті (10 поселень). Чехи осідали у Лубенському, Луцькому, Рівненському, Новоград-Волинському, Житомирському, Овруцькому повітах. У 1884 році у приватній власності їх знаходилося 34519 десятин землі, а також 1128 десятин орендованих.

За законом від 18 травня 1873 року їм також поверталися кріпосні збори за землю, сплачені з січня 1867 року.

Чехи-переселенці належали до різних майнових груп, тобто існувала майнова диференціація. Вони були заможнішими за місцеве корінне населення. Середній земельний наділ у переселенців становив 8—15 моргів, тоді; як в українських селян максимальний - 6,8 морга.

Незважаючи на пільги, чехів на місцях чекали й труднощі. Передусім вони виникали через неправильне оформлення документів. Близько половини переселенців, які купували землі в 1869—1871 рр., були обдурені або продавцями, або власними агентами. Про це свідчить і позов чеської громади

колонії с. Вільшанки Житомирського повіту про недодержання умов і видання купчої. Лише 57 % чехів володіло землею за купчими.

З 1870 року чеські переселенці на Волині, які прийняли російське підданство, одержали право організовувати окремі общини і волості. В результаті цього виникли чотири чеські волості: Любечівська, Купичівська, Луцька, Рівненська.

За переписом 1897 року на Волині налічувалося 27670 чехів, 66,2 % яких були православними, 28,6 % — римо-католиками. Прийняти православ'я чехів змусив царський уряд. У 1892 р. він заборонив іноземцям купувати землю у власність. Винятком були православні колоністи.

Чехи оселялися не тільки на Волині, а й на півдні України, в Криму. Протягом 1870—1872 років вихідці з Богемії закупили у польських поміщиків 20 тисяч десятин землі в Криму. Тут починають виникати поселення, зокрема Таборі-Царевич, пізніше в Таврійській губернії — Новогородівка, Богемка у Херсонській.

Чехи селилися переважно біля великих доріг. У глибині ж прокладали дороги до найближчого шляху. Вони будували 2—4-х кімнатні будинки, садиби обгороджували, всюди панувала чистота і порядок. Переселенці цінували землю, дбайливо її обробляли, осушували. Займалися вирощуванням зернових культур, городництвом, садівництвом, розведенням молочної худоби. На Волинь чехи принесли культуру вирощування хмелю. Хмелярство стало одним із джерел добробуту колоністів. Навіть у найбільш несприятливий за врожайністю й цінами рік, реалізація хмелю давала не менше 100 крб з десятини, а в середні й добрі роки від 1000 до 1800 крб. Завдяки надзвичайним зусиллям і працелюбству чехи досягли в Україні певного достатку. Вони створили квітучі поселення, які своїм культурним веденням господарства служили добрим прикладом для місцевого населення.

Кожен чех-селянин мав у своєму дворі необхідну сільськогосподарську техніку: плуги, борони, сівалки, жниварки, молотарки, віялки. Застосовувалося травосіяння (конюшина), удобрення землі.

Чехи внесли певний вклад і у розвиток промисловості. Вони заснували тут ряд заводів і фабрик. Зокрема, в Києві на Шулявці діяли і мали добру славу заводи «Гретер і Криванек», (1882 р., виготовляли устаткування для цукроварень і броварень, з 1922 р. завод «Більшовик»), «Фільверт і Дедина» (1898, комбіновані сівалки), «Недлий і Унгерман» (1898, запасні частини для іноземних машин і верстатів, з 1934 р. — це «Червоний екскаватор»); Знанням був великий промисловець музичних інструментів у Києві — Ірджі Ідржічек, власник однієї з перших в Росії фабрики грамофонних платівок «Екстрафон» — щедрій спонсор культурних починань серед українських

чехів. Він був головою чеського товариства «Я.А. Коменський», фундатором чеської школи в Києві, часописів «Руські Чех» і «Чехослован», спонсором Ярослава Гашека. Чеські промисловці Махачек і Янса, брати Альбрехти заснували ряд пивоварених заводів у Житомирі.

Колоністи багато уваги приділяли розвитку освіти. Майже в кожному чеському поселенні була своя школа, молитовня. Так, у 1890 році у 23 школах на Волині навчалось 1162 чеські дітнини, із них 436 дівчаток. 21 школа утримувалася тільки на кошти чехів, 6 — на дотації казни, у 8-ми навчалися російські та українські діти. Рівень грамотності чехів за переписом 1897 року становив майже 60 %, тому вони посідали, перше місце серед інших національностей, які мешкали у Волинській губернії.

Розвиткові місцевої, культури сприяли й чеські музиканти. Вони давали приватні уроки поміщицьким дітям, грали в оркестрах, працювали викладачами в музичних училищах. Це відомий капельмейстер І. Колошек, який у другій пол. ХІХ століття поселився в Києві, піаніст Й.Неруда, музикант І. Рус із Луцька, Ф. Стясний з Умані, Ф. Гельман, Ф. Худоба, Ф. Седлачек з Кам'янця-Подільського. Одним із найактивніших популяризаторів чеської музики в Україні був доктор Вондрак.

Значний вклад чеських учених у розвиток науки. Так, у Харкові працювали О. Дурович, В. Лямбль, Ч. Шеруль, в Одесі — В. Пахман, у Києві — В. Цих, В. Томса, С. Паліш, А. Паночіні. З 1948 року і до виходу на пенсію (і цим дуже пишався) працював викладачем чеської мови у Київському університеті В. Волейник, який підготував не одне покоління богемістів.

Життя чеських поселенців в Україні висвітлювалося на сторінках часописів «Руські Чех» (1906—1908 рр.), редактором якого був доктор Вондрак, і «Чехослован» (1911 —1914 рр.), видавцем і редактором останнього був відомий чеський журналіст Венцеслав Швіговський.

В кінці 70-х років потік чеських переселенців на Волинь зменшився. Це було пов'язано з відміною пільг і введенням для чехів з 1874 року військового обов'язку. Як повідомляв Київський генерал-губернатор, кількість переселенців за три роки (з 1878 р.) зменшилась у порівнянні з попередніми у 3,5 рази, а придбання ними землі у 5 разів.

Перед початком першої світової війни на Волині проживало 27400 чехів. Найбільше в Любешівському повіті — 10836, Житомирському — 3642, Володимир-Волинському — 2782, Луцькому — 162, Новоград-Волинському — 781, Овруцькому — 508 чоловік.

Перша світова війна, революція і громадянська війна стали причиною того, що кількість чеського населення в Україні в 1924 році становила 9137

чоловік, а в трьох округах Волинської губернії (Коростенському, Житомирському, Шепетівському) — 73⁸.

У Коростенському окрузі чехи мешкали в 143 населених пунктах: Базарському повіті — у 67, Кутузівському — у 76, у Житомирському окрузі — в 249 населених пунктах, зокрема в Піщевському повіті — в 65, Черняхівському — в 80, Пулинському — в 104. У Шепетівському окрузі в 125 населених пунктах: в Анапольському повіті — у 38, Славутському — в 29, Плужанському — в 58.

У 20-ті роки ХХ століття колонії чехів, крім Волинської, були в Київській, Одеській, Запорізькій, Катеринославській губерніях і в Криму. Колоністи свято оберігали чистоту рідної мови й усвідомлювали свою національну приналежність. В інших колоніях населення було змішане: чесько-українське, чесько-татарське, чесько-російське.

В середині 20-х років в Україні організуються національні сільради, в тому числі й чеські. Так, у 1927 році їх налічувалося 12 з 7453-ма чехами, що становило 69,7 % усього населення. На 1 листопада 1926 року у Волинському окрузі діяло 94 національні сільради, з них 4 чеські.

Просвітницька робота серед чехів полягала в ліквідації неписьменності, створенні національних шкіл, хат-читалень, клубів, бібліотек. У 1924 році з цією метою при Волинському відділі народної освіти створили окреме чехо-словацьке бюро. В 1925 році діяли: чеська школа в Окілку (Черняхівський район), яка обслуговувала 48 дітей, Зороківська 4-річна трудова школа, Іванівська з чеською мовою викладання, Крученецька 4-річна школа для українських і чеських дітей, в селі Високому — чеська школа, де вчилася 69 чехів. На 1 січня 1928 року в Житомирському окрузі було 3 чеські школи, в яких навчалося 85 дітей. 95 % чеського населення України володіли рідною мовою, 80 % — російською. Учні одержували допомогу від міністерства шкільництва Чехо-Словаччини. Так, воно безплатно надіслало 30 пакетів з чеськими підручниками, олівцями, зошитами. При Наркомосі УРСР вживалися заходи до видання чеською мовою букваря та книги для читання через Українську філію центрвидаву. У зв'язку з нестачею вчителів Наркомос запрошував їх з Чехо-Словаччини, а також готував кадри на місцях. В 1928/1929 навчальному році при Житомирському Українському педтехнікумі ім. М. Драгоманова був організований чеський семінар для підготовки вчителів, мала відкритися чеська кафедра при одному з педтехнікумів України.

Однак на початку 30-х років почалася ліквідація національних чеських сільрад. Національні школи реорганізувалися в українські. Так сталося з Вільською неповно-середньою Чуднівського району, Потіївською,

Черняхівською, Дзержинською початковими, Малинською неповно-середньою і Зубівщинською неповно-середньою Чоповицького району.

В ці ж роки працюючих чехів, які не знали, що таке злидні і нестатки, почали розкуркулювати і репресувати. В далеких північних таборах обірвалося життя відомого чеського педагога з Київщини Ярослава Боучка, вченого-етнографа і громадського діяча Євгена Рихліка і багатьох інших.

Лише на початку 90-х років ХХ століття, коли Україна стала незалежною державою, виникли сприятливі умови для національно-культурного розвитку чехів. Так, 25 червня 1992 року Верховна Рада України прийняла закон «Про національні меншини з України», який гарантує чехам і словакам право на національно-культурне відродження, розвиток рідної мови, традицій, сповідування своєї релігії. У Київському і Львівському університетах, Житомирському педінституті на філологічних факультетах вивчаються чеська і словацька мови, література, в наукових установах ведуться дослідження проблем чеської і словацької історії, двосторонніх українсько-чехословацьких відносин. Це сприяє більшому взаєморозумінню між двома народами і церквами, зміцнює українсько-чехословацькі відносини. В Києві створено чехословацьке товариство ім. Яна Амоса Коменського. В Україні функціонує понад 50 Словацьких етнографічних ансамблів.

За переписом 1989 року в Україні налічувалося 9122 чехи, на Житомирщині — 1835.

В порівнянні з 1959 роком їхня чисельність в Україні зменшилася на 5417 чоловік.

	Україна (тис. чол.)	Житомирська область (тис чол.)
1959	14539	2541
1970	12073	2343
1979	10589	2237
1989	9122	1835

На жаль, через забруднення радіонуклідами Малинського і Коростенського районів багато чехів виїждять до Чехії і Словаччини. В 1992 році покинуло Україну 400 чоловік.

Сьогодні чехи Житомирщини роз'єднані. Тому місцеві активісти чехословацького культурно-освітнього товариства ім. Яна Амоса Коменського на Україні пропонують утворити в Житомирі осередок «Крошня Чеська», який

сприяв би об'єднанню місцевих чехів, розвиткові їхньої мови, народних звичаїв і традицій, національної культури. Молода українська держава дбає про розвиток не тільки українського народу, а й тих, які живуть поряд із ним.